

K. ALLAMBERGENOV SHÍĞARMALARÍNDAGÍ TEÑEWLER

Joldasbaeva G.,
magistrant,

ilimiy basshısı Pirniyazova A.K. ,
filologiya ilimleriniń doktori, professor

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903152>

Аннотация. В статье изучен язык произведений известного писателя К. Алламбергена. В частности, употребление индивидуального авторского сравнения. Писателем использованы удивительные сравнения.

Ключевые слова. Сравнение, язык художественного произведения, стиль, образование сравнения, лексико-семантическая особенность.

Annotation. This article examines the language of the works of renowned writer K. Allambergenov, specifically the use of individual authorial similes. The writer employs surprising comparisons.

Key words: Comparison, language of a work of art, style, formation of comparison, lexical and semantic features.

Hár qanday sóz sheberi kórkem shıǵarmalardı dóretiwde xalıqtıń milliy ádebiy tilinen, til birliklerinen paydalanadı. Al sol shıǵarmanıń kórkem tillik bahalıǵı dóretiwshiniń til birliklerinen qay dárejede qollana alıwı menen baylanıslı.

Belgili jazıwshı K. Allambergenovtıń shıǵarmalarınıń tili, izertleniwi máselesi búgingi kúnge shekem ádebiyattanıw ilimi kóz-qarasınan baha berilip keldi. Bul tiykarınan Keńesbay Allambergenov shıǵarmaları lingvistikalıq baǵdarda da izertleniwge ılayıq degen uǵımdı ańlatadı. Sebebi K. Allambergenovtıń shıǵarmaları jazıwshınıń jeke óziniń miynetleri, dóretpeleri bolıp ǵana qoymastan, bul pútkil xalıqtıń til baylıǵın, sózlik qorınıń keńligin de kórsetedi.

K. Allambergenov óz shıǵarmalarında qaraqalpaq milliy ádebiy tiliniń eń tiykarǵı úlgilerin kórsetip bere alǵan.

Qaraqalpaq til biliminde kórkem shıǵarmalar tili máselesi bir qatar ilimpazlardıń miynetlerinde arnawlı sóz etilgeni menen, K. Allambergenov shıǵarmalarınıń tili, tillik kórkemligi, stillik, leksika-semantikalıq ózgesheligi, grammatikalıq qurılısı máseleleri búgingi kúnge shekem arnawlı izertlew obykti bolmadı.

Qaraqalpaq xalqınıń tilindegi leksikalıq, stillik, semantikalıq baylıqları kórkem súwretlewdiń eń baslı deregi sıpatında qollanıladı. Qaraqalpaq folkları menen klassik ádebiyatı wákilleriniń shıǵarmalarında qalıplesken dástúriy bay tájiriybelerdi qaraqalpaq ádebiyatınıń bunnan bılay da rawajlanıw jolında ózine tán biytákirar ózgesheligi menen bayıtıwga elewli úles qosqan kórkem sóz sheberleriniń biri – bul

K. Allambergenov. Onıń shıǵaqsamalarınń tilin izertlew hám úyreniw arqalı jazıwshınıń qaraqalpaq tili leksikalıq birliklerinen, sózlik baylıǵınan orınlı hám ónimli paydalanǵanlıǵın anıqlaw zárúrligi – bul temanıń aktual ekenligin dálilleydi.

Hár qanday xalıqtıń milliy ózgesheligi, sóz baylıǵı eń dáslep leksikasında kórinedi. Al xalıqtıń bay sózlik qorı onıń awızeki sóylew tilinde, jazba tilinde jasaydı. Kórkem shıǵarmalar tiliniń bir ózgesheligi: onda barlıq stil kórinislerin jazba til formaların (rásmiy, publicistikalıq, kórkem ádebiy, rásmiy emes, awızeki qarapayım, awızeki ádebiy til normaların) qamtıy alıwında bolıp tabıladı.

Hár qanday tilde pikir sózler arqalı bildiriledi. Al sózler til biliminde mánilik ózgeshelikleri, funkciyasına qaray bólinedi. Tilde qollanılatuǵın qálegen sózdiń tillik xızmeti hár qıylı bolıp keledi. Gáp ishinde onı leksikalıq mánı ańlatıwshılıǵı, morfologiyalıq qurılısı, leksika-semantikalıq ayırmashılıqları kózge taslanadı. Al usı til birlikleriniń barlıǵı eń dáslep kórkem shıǵarma tilinde de xalıqtıń milliy ádebiy tiliniń bir kórinisi sıpatında jasaydı.

Hár bir insannıń óz ana tilinde pikirlerin basqalarǵa tásirli, mazmunlı jetkeriwinde hár bir sózdiń meyli ol mánili sóz shaqabı bolsın, meyli kómekshilik xızmetinde bolsın ornı ayırıqsha. Pikirdi tásirsheń etip basqalarǵa jetkere alıwda hár bir sózdi, sáz formaların, hátteki pátti, sestı de óz ornında orınlı durıs qollana alıw kerek. Bunda eń tiykarǵı sóz baylıǵı xalıqtıń tilinde, al xalıq tiliniń san álwan tillik baylıǵı bolsa kórkem shıǵarmalarda jámlengen.

Demek sóz baylıǵı – ana tilde jámlengen bolıp, onı hár bir adam, sol millet pidayıları, oqıwshı jaslar, úlken hám kishi teńdey úyreniwı kerek. Sońǵı jılları qaraqalpaq kórkem sóz iyeleri shıǵarmalarınń tili hártárepleme úyrenildi [2;3;4]. Bul miynetlerde tiykarınan shayırlardıń poeziyalıq shıǵarmalarda sóz qollanıw ózgeshelikleri tereń izertlengen.

Prozalıq shıǵarmaların tili boyınsha bir qahsha izertlewler alıp barıldı. Sońǵı waqıtları G.Abdalievaniń «T.Qayıpbergenov shıǵarmaları tiliniń lingvopoetikalıq ózgesheligi» degen atamadaǵı monografiyası rus tilinde járiyalandı [1]. Bul monografiyada jazıwshı shıǵarmaları tilindegi awıspalı mánili sózler, teńew hám epiteter, kórkem súwretlew quralları sıpatında frazeologizmlerdiń izertleniwı úyrenilgen.

B.Yusupovaniń «Fonostilistika» (Sh.Seytovtıń «Xalqabad» romanı tili frazeologiyasınıń fonostilistikalıq analizi) monografiyası sońǵı waqıtları dóretilgen bahalı miynetlerdiń biri [7]. Monografiyada kórkem shıǵarma tili hám kórkemlew quralları sistemasında seslik tákirarlardıń ornı, fonostilistikanıń teoriyalıq tiykarları, alliteraciya hám assonans seslik tákirardıń túrleri sıpatında ekenligi, fonostilistika

tarawınıń predmeti, qaraqalpaq folklorındaǵı seslik qubılıslar, naqıl-maqallar tilindegi seslik qubılıslar, terminler, tolǵawlar, aytıslar, jumbaqlar, jańıltıpaşlar tilindegi seslik uyqaslar keń túrde izertlengen, sonday-aq, jumısta frazeologizmlerdegi fonetikalıq qubılıslar, frazeologizmlerde seslik tákirar hám onıń túrleri alliteraciya-asonaslıq uyqastaǵı frazeologizmler, olardıń til bilimindegi izertleniwı sóz etilgen. Jumısta Sh.Seytovtıń «Xalqabad» romanı tili frazeologiyasınıń fonostilistikalıq ózgeshelikleri aytıp ótilgen.

G. Sadenovanıń dissertaciyalıq jumısı Sh.Seytovtıń prozalıq shıǵarmaları lingvopoetikasınıń sóz etedi [6]. Jumısta jazıwshınıń jeke avtorlıq metaforalar, teńewler, epitetler, metonimiya hám sinekdoxalar usaǵan kórkemlew qurallarınan, sonday-aq leksika-semantikalıq qurallardan sheberlik penen paydalanıwı úyrenilgen. Jazıwshı shıǵarmalarına tán fono-sintaksislik poetika baǵdarındaǵı ózgeshelikleri de tereńnen izertlengen.

Stilistika baǵdarında kórkem shıǵarmalardıń tilinde sóz qollanıw janrǵa baylanıslı ekenligi anıqlanǵan. Kórkem ádebiyat yamasa sóz óneri obektiv shınlıqtı sáwlelendiriw hám ańlap biliwdiń bir túri bolıwı menen birge, adamnıń kórkem dóretiwshilik is-háreketleriniń nátiyjesi esaplanadı. Ol obektiv shınlıqtı kórkem sáwlelendiriw hám onı ańlap biliw menen bir qatarda adamnıń dúnyaǵa, obektiv shınlıqqa estetikalıq qatnasın da birge ańlatatuǵın kórkem reallıq bolıp tabıladı.

Tillik kórkem forma birliklerine troplar hám stilistikalıq figuralar, til birlikleriniń tiykarǵı mánileriniń deformaciyaǵa ushırawı, sóz mánileriniń tarayıwı hám keńeyiwı, stillik tańbalanǵan leksikalıq birlikler (dialektizm, qarapayım sózler, sociallıq jargonlar, kásiplik sózler), xronologiyalıq tańbalanǵan materiallar (tariyxıy sózler hám arxaizmler), basqa tillerden ózlestirilgen sózler, jeke avtorlıq leksemalar hám sintaksislik dizbekler – okkazionalizmler kiredi.

K. Allambergenov shıǵarmalarında qaraqalpaq tiliniń usı ózgeshelikleriniń barlıǵı derlik ushırasadı. Ol ózine tán stilge iye, tildegi hár bir sózdi sheberlik penen orınlı qollanadı. Sonlıqtan da onıń shıǵarmaları tartımlı.

Jazıwshı óz shıǵarmalarında teńewlerden júdá sheber paydalanǵan halda olardıń kórkemlik dárejesin jáne de arttırǵan. Jazıwshınıń teńewlerinde formalıq, leksika-grammatikalıq hám leksika-semantikalıq ózgeshelikler ayqın sezilip turadı.

I. Formalıq jaqtan K. Allambergenovtıń shıǵarmalarında teńewler tómendegishe berilgen:

1. -day//dey, -tay//tey qosımtalı formada jasalǵan teńewler:

Jadıraǵan kún nurı meniń de mańlayımnan sıypap, **qorǵasınday** tas tóbeme aq güllerin qadadı (38-bet). Usı güller sebep bolıp, men de onıń kózine **ottay** basılatuǵın

boldım (38-bet). Men sonda qozısınıń **aqsha qarday** appaqlığına tań qaldım (38-bet). Bul waqıtlarda bawırayımdağı say páshekler de **atqulaqtay** ġawlap shıǵıp, turısı menen **ana sútindey** tamılıǵan appaq sút bolıp qalǵan edi (39-bet)

2. *Misli, yańlı, kibi syaqlı* hám t.b. tirkewishler arqalı jasalǵan teńewler:

Awır soqqı **sımday** tartılǵan **appaq qıl kibi** qatar-qatar jiplerdi **tamırlarday** taramıslardı da, **qashlıq etkendey** úze berdi, úze beredi (31-b.). Qońsımızdıń háreminiń túbinde kózleri **ǵawhar kibi** jıltırap ólip atırǵanınıń ústinen shıqtım (71-bet). Bul xattıń Nazardı da sózsiz quwandıratuǵının, sóytip, aralarında hesh nárese bolmaǵanday apaq-shapaq etip qayta doslastratuǵının kóz aldına keltirdi, sol zamatta-aq Nazardıń turatuǵın úy betine qaray **qus yańlı** ushtı (180-bet).

K. Allambergenovtıń shıǵarmalarında teńewler leksika-semantikalıq jaqtan tómendegishe jasalǵan:

1. Aq reń ulıwmalıq mánide alınıp teńewdi qalıplestirgen: Íraстан da Nazar menen Zulfiya jup **aq qarday** baxıtlı ómir súre almayın degeni me? (188-bet).

2. Háreketlik mánide óz ara teńelgen: ... “Bári pittı!...dep bir suwıq demin aldı usı kórinislerden kóz ayırmaq qarap, aynanıń aldında **qaqqan qazıqtay** qaqsıyıp otırǵan Nazar (191-bet).

3. Sapalıq mánide óz ara teńelgen: Jazıqsız qaǵazlar tuwram-tuwramı shıǵıp, oq julǵan **qustıń párindey** bopırıp samalǵa suwırıldı (150-bet).

Jazıwsha tábiyattaǵı barlıq kórinislerden teńewlerdi jasadı: Qız bolsa júzigin joytqan **xannıń qızınday** sel-sel jılaptı...(143-bet). Oylanıp turmıstan tek ġana ózi biletuǵın tóte soqpaqqa túsip, úyine qaray **jeldey** júyitkiw menen boldı (131-bet). ...Azanda ornımnan turıp tısqa shıqsam, brigadirdiń úyiniń aldı **shabaqtay** shıpırlasqan balalar eken. (102-bet).

K. Allambergenov sheberlik penen biz elestire bermeytuǵın ápiwayı detallardı da kórkem detalǵa aylandıra alǵan. Bul orında ol teńewlerden, ásirese «peyzajlıq teńew»lerden utımlı paydalana alǵan. Ol artıqsha boyawlardan qashıwǵa háreket etken. Turmıstaǵı ápiwayı elementlerdi qısqa-qısqa qatarlar arqalı anıq etip bere alǵan. Nátiyjede teńewleri júdá qonımlı hám tásirli bolıp shıqqan.

Ádebiyatlar:

1. Абдалиева Г. Лингвопоэтические особенности языка произведений Т.Каипбергенова. – Ташкент: Aloqachi, 2019. – 104 с.
2. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. – Nukus: Miraziz, 2019. – 164 б.
3. Алламбергенов К. Таңдамалы шығармалары. (Алты томлық). I том. Nókis: Avangard-baspa, 2023.
4. Buxarbaeva J. T.Matmuratov shıǵarmalarınıń lingvopoetikalıq analizi. Filol. ilim. filos...d-ri avtoref. – Nukus, 2024.

5. Ержанова Д. И.Юсупов поэмаларының лингвопэтикалық анализи. Филол.илим. филос...д-ри автореф. – Нукус, 2022.
6. Казимбетова З. Ж.Избасқанов шығармаларының лингвопэтикалық анализи. Филол.илим. филос...д-ри автореф. – Нукус, 2022.
7. Sadenova G.P. Sh. Seytov nasrining lingvopoetikasi. Filol. fanlari b. fals. fanlari dokt. (PhD) diss. avtoref. – Nukus, 2025.
8. Юсупова Б. Фоностилистика. –Ташкент: Tafakkur avlodi, 2021. – 326 б.